৫.৩ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদৰ অর্থ

ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ হ'ল এটা দার্শনিক দৃষ্টিভংগী। এটা উপলব্ধি কৰিব পৰা মন (perceiving) ত থকা অস্তিত্ববোৰৰ বাহিৰে আন একোৰে অস্তিত্ব নাই বুলি থকা ধাৰণাটো হ'ল এই দৃষ্টিভংগীৰ আধাৰ। ভাববাদৰ মতে স্বাভাৱিক জগত (natural world) খনৰ কোনো বাস্তৱ অস্তিত্ব নাই। যিসকলে উপলব্ধি কৰিব পাৰে সেইসকলৰ মনতহে ইয়াৰ অস্তিত্ব আছে। ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদে বাহ্যিক বস্তু (external objects)ৰ অস্তিত্বক অস্বীকাৰ কৰে। ই তেনে সকলো বস্তুক উপলব্ধি কৰিব পৰা সসীম মনৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ধাৰণালৈ পর্যবসিত কৰে। সসীম মন (finite minds) আৰু এনে মনত সৃষ্ট ধাৰণাবোৰেই হ'ল একমাত্র বাস্তৱিকতা। ইয়াৰ বাহিৰত আন কোনো জগত নাই। এই দৃষ্টিভংগীটোকেই বার্কলীৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ বুলি জনা যায়।

৫.৪ বার্কলীয় ভাববাদ

জ'র্জ বার্কলী (১৬৮৫-১৭৫৩) আছিল এগৰাকী আইৰিছ বিশ্বপ আৰু দার্শনিক। তেওঁক আধুনিক যুগৰ ভাববাদৰ জনক বুলি অভিহিত কৰিব পৰা যায়। এই খ্যাতনামা ভাববাদীগৰাকীয়ে সকলো ধৰণৰ ইন্দ্রিয়াতীত মনোবাহ্য বস্তু / ধাৰণাৰ অস্তিত্ব অগ্রাহ্য কৰিছে। বার্কলীৰ ভাববাদক লকে কৰা বৈশিষ্ট্য/ গুণৰ অ-মনোবৈজ্ঞানিক মুখ্য তথা গৌণ শ্রেণীবিভাজনৰ এটা যুক্তিসংগত পৰিণাম আগবঢ়োৱা দর্শন বুলি গণ্য কৰা হয়. কাৰণ, বার্কলীয়ে জন লকৰ অভিজ্ঞতাবাদ (expiricism) ৰ বিকাশ ঘটাই ভাবভাদত ইয়াৰ যুক্তিসংগত ফলাফলবোৰ প্রতিপন্ন কৰি দেখুৱাইছিল। লকে কৈছিল যে আমি বাহ্যিক বস্তুবোৰ প্রত্যক্ষভাৱে উপলব্ধি /অনুভৱ কৰিব নোৱাৰো। কিন্তু সেই বস্তুবোৰৰ প্রভাৱ স্বৰূপে সৃষ্টি হোৱা ধাৰণাৰ জৰিয়তে আমি বস্তুবোৰৰ পৰোক্ষ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰোঁ।

লকে এয়াও কৈছিল যে যদি মুখ্য গুণ / বৈশিষ্ট্য অন্তর্নিহিত থকা কোনো 'বস্তু' (substance) অজ্ঞাত, তেন্তে আমি বস্তুটোৰ অস্তিত্ব আছে বুলিও ক'ব নোৱাৰো। সেয়েহে বার্কলীয়ে নিজৰ দর্শনত কৈছে যে আমাৰ মন আৰু মনত উৎপন্ন হোৱা ধাৰণাবোৰ হ'ল একমাত্র বাস্তৱিকতা আৰু ইয়াৰ বাহিৰত আন কোনো জগত নাই। যিবোৰ মনে বস্তু এটাৰ বিষয়ে জানে সেইবোৰ মনৰ বাহিৰত বস্তুটোৰ কোনো বাহ্যিক অস্তিত্ব নাই। বার্কলীয়ে যুক্তি দর্শাইছিল যে কোনো বস্তুৰ উপলব্ধিতেই বস্তুটোৰ অস্তিত্ব থাকে (প্রত্যক্ষতে বস্তুটো বিদ্যামান / Esse-est-percipi)। অর্থাৎ 'হ'বলৈ' নাইবা 'অস্তিত্ব থাকিবলৈ' কোনো বস্তু আমাৰ উপলব্ধিত ধৰা দিব লাগিব অথবা বস্তুটো জ্ঞাত হ'ব লাগিব। মনোবাহ্য বস্তুৰ অস্তিত্ব হ'ল কেৱল এটা নির্বিচাৰাত্মক (dogmatic) আৰু বাগাড়ম্বৰপূর্ণ অনুমান। জগতত মন আছে বুলি ধৰি লোৱাতকৈ মনতেই জগতখন আছে বুলি ধৰিব লাগিব। এই স্থিতি টোকেই প্রায়েই ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ বুলি শ্রেণীবিভক্ত কৰা হয়।

যদি বস্তুবোৰ কেৱল আমাৰ মনৰ ধাৰণাহে তেন্তে আমি সেইবোৰৰ বিষয়ে চিন্তা কৰাটো বাদ দিলে বস্তুবোৰ অস্তিত্বহীন হৈ পৰিব নেকি? বার্কলীয়ে কোৱা কথাৰ পৰা আমাৰ মনলৈ অহা প্ৰথম ভাৱটো হ'ল আমাৰ চিন্তাৰ পৰা স্বতন্ত্ৰভাৱে কোনো বস্তুৰ অস্তিত্ব নাই। কিন্তু, আমি কেনেকৈ এই তত্ত্বটোৰ সহায়ত সুসামঞ্জস্যতাৰে দৃষ্টিগোচৰ হৈ থকা বস্তুনিষ্ঠতা, স্বতন্ত্ৰতা, স্থায়ীত্ব আৰু বিশ্বৰ একতা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিম?

বার্কলীয়ে তেওঁৰ শেহতীয়া লেখনীবোৰত এনেধৰণৰ প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দি থৈ গৈছে। অৱশ্যে পৰৱৰ্তী সময়ত তেওঁৰ ভাববাদে সমীম মনৰ সলনি অসীম মন (Infinite Mind)ক আধাৰ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে স্থায়ীত্ব আৰু ধাৰণা প্ৰণালী (system of ideas) ৰ একতা, যাক আমি জগত (world) বুলি কওঁ তাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ আমি এটা পৰম আৰু বিশ্বজনীন মনৰ কথা অনুমান কৰিব লাগিব। এই মনটোৰ চিন্তাত থকা ধাৰণাবোৰৰ , মানুহৰ সমীম মনলৈ স্থানান্তৰ ঘটে আৰু আংশিক পুনৰ উৎপাদন হয়। অর্থাৎ, বস্তু হ'ল ঐশ্বৰীয় মন (Divine mind) ৰ ধাৰণা। মানৰ উপলব্ধি হ'ল এই ঐশ্বৰীয় মনত অন্তর্নিহিত নিগূঢ়তাৰ প্ৰকাশ্য ৰূপ।

বার্কলীয়ে তেওঁৰ আৰম্ভণিৰ লেখনীবোৰত স্থানান্তৰত প্ৰকাশ কৰিছিল যে আমাৰ সমীম মনত থকাৰ বাহিৰে জগতখনৰ আন কোনো অস্তিত্ব নাই। ঈশ্বৰে আমাৰ মনত ধাৰণা সৃষ্টি কৰে অথবা ধাৰণাৰ উত্থান ঘটায়। এনে ধাৰণাই বস্তু গঢ় দিয়ে। এই ধাৰণাবোৰৰ কেৱল আমাৰ মনতহে অস্তিত্ব থাকে। মানৰ মনত ঈশ্বৰে ধাৰণা প্ৰণালীৰ কেৱল এখন জগতহে সৃষ্টি কৰিছে। সেয়েহে মানৰ ধাৰণাৰ এক প্ৰণালী হোৱাত বাদে জগতৰ আন কোনো অস্তিত্ব নাই। ই হ'ল সম্পূৰ্ণ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ। ইয়াৰ মতে সমীম মনত কেৱল ব্যক্তিনিষ্ঠ জগতৰ অস্তিত্ব আছে।

কিন্তু, বার্কলীয়ে তেওঁৰ জীৱনৰ পাচৰ পর্যায়ৰ লেখনীবোৰত স্পষ্টভাৱে কৈছিল যে ঈশ্বৰে নিজৰ মনতহে জগতখনক এক ধাৰণা প্ৰণালীৰূপে সৃষ্টি কৰিছে আৰু বতৰ্হি ৰাখিছে। আৰু আমাৰ উপলব্ধি হ'ল ঐশ্বৰীয় মনৰ ধাৰণাবোৰৰ এক সীমিত দৃষ্টিভংগীৰে ঘটা পুনঃ উৎপাদন। বার্কলীৰ এই চিন্তাই জগতখনৰ এটা বস্তুনিষ্ঠ অস্তিত্বৰ কথা বুজায়।

মনৰ সাক্ষাৎজ্ঞানৰ ওপৰত বস্তুৰ অস্তিত্ব নির্ভৰশীল বুলি বার্কলীয়ে আগবঢ়োৱা যুক্তিক বর্তমান সময়ৰ বিভিন্ন বাস্তৱবাদী ধাৰা সমর্থনকাৰীয়ে চোকা ভাষাৰে সমালোচনা কৰিছে।

বাস্তৱবাদীসকলৰ মতে বস্তুৰ অস্তিত্ব আছে। এই অস্তিত্ব মন আৰু মনৰ সাক্ষাৎজ্ঞানৰ পৰা স্বতন্ত্ৰ। ইয়াৰ বিষয়ে মনৰ জ্ঞান নাথাকিলেও এই অস্তিত্বত কোনো প্ৰভাৱ নপৰে। (Esse is percipi) - ইয়াৰ অর্থ হ'ল সত্বা আছে, আৰু সেইবাবেই ইয়াক উপলব্ধি/ অনুভৱ কৰিব পাৰি। যদি কোনো সত্বা নাইবা বস্তু নাথাকিলহেঁতেন, তেন্তে ইয়াৰ বিষয়ে কোনো উপলব্ধি/ অনুভৱ নহ'লহেঁতেন। বস্তুৰ সত্বা নাইবা অস্তিত্বৰ

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং১ ঃ ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদক আন কি কি নামেৰে জনা যায়?

প্রশ্ন নং২ ঃ বার্কলীৰ মতে Esse-est-percipi মানে কি?

৫.৫ বার্কলীৰ ভাৱবাদঃ ব্যক্তিনিষ্ঠ নে বস্তুনিষ্ঠ

প্রখ্যাত ভাববাদী জ'র্জ বার্কলীয়ে সকলো ধৰণৰ ইন্দ্রিয়াতীত মনোবাহ্য বাস্তৱিকতাৰ অস্তিত্ব নুই কৰিছে। তেওঁৰ মতে ভৌতিক অবয়ৱ (material bodies) বোৰ কেৱল ধাৰণাহে। কোনো মনে এই অবয়বোৰ উপলব্ধি কৰাটোতহে এইবোৰৰ অস্তিত্ব নিহিত থাকে। কিন্তু বার্কলীয়ে ঐশ্বৰিয় উপলব্ধি (Divine perception) ৰ আধাৰত বাস্তৱিকতা, বাহ্যিকতা আৰু বাস্তৱ জগতৰ স্থায়ীত্ব ব্যাখ্যা কৰিছিল। প্রশ্নটো হ'ল- আমি বার্কলীৰ ভাববাদক কি বুলি ক'ম? ব্যক্তিনিষ্ঠ নে বস্তুনিষ্ঠ?

এই প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়াৰ আগতে আমি ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ আৰু বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ অর্থ বুজি পাব লাগিব। আক্ষৰিক অর্থত ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ মানে হ'ল সমীম মনৰ চেতনাত থকাত বাদে বস্তুৰ জগতখনৰ আন ক'তো কোনো অস্তিত্ব নাই বুলি ভবা ধাৰণাটো। অন্য অর্থত, ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদক মতে সমীম ব্যক্তিৰ মনত থকা এটা ধাৰণা প্রণালী ৰূপেহে জগতৰ অস্তিত্ব আছে। আহহাতে, বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ আক্ষৰিক অর্থ অনুসৰি আমাৰ সমীম মনৰ পৰা স্বতন্ত্র অথবা বস্তু নিষ্ঠভাবে জগতখনৰ অস্তিত্ব আছে। কিন্তু এই জগতখনৰ ঈশ্বৰৰ সার্বজনীন মনত উন্মেষ ঘটিছে আৰু ঈশ্বৰৰ মনত নিহিত আছে। অন্য অর্থত, বস্তুনিষ্ঠ ভাবভাদৰ মতে ঈশ্বৰে তেওঁৰ নিজৰ মনত এই জগতখন এক ধাৰণা প্রণালীৰূপে সৃষ্টি কৰিছে আৰু বর্তাই ৰাখিছে। আমাৰ উপলব্ধিবোৰ হ'ল ঐশ্বৰীয় মনৰ ধাৰণাবোৰৰ আমাৰ নিজৰ মনবোৰত ঘটা পুনঃ সৃষ্টি । যদি এয়াই ব্যক্তিনিষ্ঠ আৰু বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ মাজৰ পার্থক্য হয়, তেন্তে বার্কলীয়ে প্রথম অৱস্থাত বিকশিত কৰা তত্ত্বটোক ব্যক্তিনিষ্ঠ আৰু পৰৱর্তী কালত আলোচনা কৰা তত্ত্বটোক বস্তুনিষ্ঠ বুলি ক'ব পৰা যায়।

কিন্তু বার্কলীৰ পূৱবর্তী তথা পৰৱর্তী দুয়োটা তত্ত্বকে প্রথাগতভাৱে ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববদৰ শ্রেণীত ৰখা হয়। হেগেল আৰু নব্য-হেগেলবাদী দার্শনিকসকলৰ তত্ত্ববোৰকহে বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ শুদ্ধ বুলি মানি লোৱা হয়।

বার্কলীৰ সমালোচকসকলে উত্থাপন কৰা আন এটা প্রশ্ন হ'ল বার্কলীক ব্যক্তিনিষ্ঠনে বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদী বুল ধৰ হ'ব? বার্কলীৰ এচাম প্রশংসকে বার্কলীৰ পৰৱর্তী দার্শনিক চিন্তাৰ বিকাশ অধ্যয়ন কৰি তেওঁৰ ভাববাদক বস্তুনিষ্ঠ বৈশিষ্ট্যৰ বুলি মানি লৈছে। কিন্তু অধিকাংশ সমালোচকৰ মতে বার্কলীৰ ভাববাদত হেগেল আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে আহৰণ কৰা বস্তুনিষ্ঠ ভাববাদৰ সম্পূর্ণ গূঢ়ার্থৰ উপস্থিতি দেখা নায। এই খিনিতে হেগেলীয় তত্ত্ব কোনবোৰ দিশত

নিজৰ মাজতে আৱদ্ধ- solus ipse"।

এইখিনিতে উদয় হোৱা প্ৰশ্নটো হ'ল- 'বার্কলী এগৰাকী আত্মজ্ঞানবাদী আছিল নেকি?' এয়া সত্য যে বার্কলীয়ে দৃঢ়তাৰে কৈছিল যি বাস্তৱ সেয়া সকলো মানসিক। কিন্তু কেৱল এই মন্তব্যৰ আধাৰত আমি তেওঁক এগৰাকী আত্মজ্ঞানবাদী বুলি ক'ব নোৱাৰোঁ। বার্কলী আত্মজ্ঞানবাদী নাছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যেকোনো বাহ্যিক কার্যকলাপৰ ফলেই হ'ল অভিজ্ঞতা আৰু এই অভিজ্ঞতা কেৱল আমাৰেই নহয়। তেওঁ স্ব-সত্বাৰ যাদুকৰী চক্ৰৰ পৰা বাহিৰ হ'বলৈ ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে আমাৰ মনৰ বোধ / অনুভূতিবোৰ ঈশ্বৰৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। আমাৰ সকলো বোধ/ অনুভূতিৰ কাৰণ হ'ল ঈশ্বৰ। বার্কলীয়ে সমীম চিত / আত্মা আৰু ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক স্বীকৃতি দিছিল। ঈশ্বৰে সমীম মনত কিছুমান স্থিৰ নীতি নিয়ম অনুসৰি বোধ/ অনুভূতিৰ উদ্ৰেক কৰে। আকৌ, অন্য সমীম চিত / আত্মায়ো আমাৰ মনত কিছুমান নির্দিষ্ট বোধ / অনুভূতিৰ জন্ম দিয়ে। আৰু ঈশ্বৰৰ প্ৰতি থকা আমাৰ বিশ্বাসে এই বোধ / অনুভূতিৰ অস্তিত্ব তথা আমাৰ এইবোৰৰ সৈতে সম্পর্ক নিশ্চিত কৰে। অর্থাৎ, ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৱে বার্কলীৰ দর্শনক আত্মজ্ঞানবাদত লীন যোৱাৰ পৰা ৰক্ষা কৰিছে।

দার্শনিক জ'নষ্ট'নৰ মতে, "বার্কলীৰ দর্শন দৰাচলতে আত্মজ্ঞানবাদ নহয়। কাৰণ, তেওঁ এয়া মানি লৈছিল যে- (ক) এই জগতখনত 'মই' আৰু 'মোৰ ধাৰণা'বোৰৰ উপৰি অন্য সমীম চিত/ আত্মা আৰু সেইবোৰৰ ধাৰণাও সন্নিৱিষ্ট আছে আৰু (খ) মই মোৰ উপস্থাপনবোৰৰ/ প্ৰদর্শনবোৰৰ উৎস নহয়, কিন্তু সেইবোৰৰ বাবে মই ঈশ্বৰৰ ওপৰত নির্ভৰশীল-ঈশ্বৰে সেইবোৰ মোৰ মনত এটা সুস্থিৰ আৰু নিয়মীয়া ক্ৰমত উন্মেষ ঘটাই থাকে।"

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ লেটিন শব্দ 'solus' আৰু 'ipse' ৰ অর্থ কি?

৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ব্যক্তিনিষ্ঠ ভাববাদ হ'ল এটা দার্শনিক দৃষ্টিভংগী। এটা উপলব্ধি কৰিব পৰা মনত থকা অস্তিত্ববোৰৰ বাহিৰে আন একোৰে অস্তিত্ব নাই বুলি থকা ধাৰণাটো হ'ল এই দৃষ্টিভংগীৰ আধাৰ। যিসকলে উপলব্ধ কৰিব পাৰে সেইসকলৰ মনতহে স্বাভাৱিক জগতখনৰ অস্তিত্ব আছে।

বাবে জাগত এখনৰ অস্তিত্ব এক আৱশ্যকীয় উপাদান। বার্কলী আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে ঈশ্বৰক এক চিন্তাশীল সত্ত্বাৰ ৰূপত অনুমান কৰিছিল। বস্তুৰ জগত এখন নাথাকিলেও এই সত্ত্বাটোৰ অস্তিত্ব থাকিব। অর্থাৎ, বস্তুৰূপে কোনো এখন জগতৰ অস্তিত্ব ঈশ্বৰৰ সচেতন জীৱনৰ বাবে মুঠেও আৱশ্যলীয় নাইবা অপৰিহার্য নহয়। ঈশ্বৰ কেৱল তেওঁৰ কৰণীয়বোৰৰ মাজৰ পৰা বাছনি কৰা কার্যটো ওপৰতহে নির্ভৰশীল।

- 'আত্মজ্ঞানবাদ'ৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ 'solipsism' ৰ মূল হ'ল দুটা লেটিন শব্দ- 'solus' আৰু 'ipse'। ইয়াৰ অর্থ হ'ল 'কেৱল ময়েই' (myself alone)।
- বার্কলী আত্মজ্ঞানবাদী নাছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে কোনো বাহ্যিক কার্যকলাপৰ ফলেই হ'ল অভিজ্ঞতা আৰু এই অভিজ্ঞতা কেৱল আমাৰেই নহয়। তেওঁ স্ব-সত্ত্বাৰ যাদুকৰী চক্রৰ পৰা বাহিৰ হ'বলৈ ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিছিল। ঈশ্বৰৰ ধাৰণাটোৱে বার্কলীৰ দর্শনক আত্মজ্ঞানবাদত লীন যোৱাৰ পৰা ৰক্ষা কৰিছে।

৫.৮ অধিক জানিবলৈ

1) Bhattacharyya, H. M.(1969). *The Principles of Philosophy*. University of Calcutta.
2) Sinha, Jadunath (2009). *Introduction to Philosophy*. Kolkata: New Central Book Agency.
3) Chatterjee, Phanibhusan (1951). *Outlines of General Philosophy.* Published by the Author.
4) Chakravarty, Sibapada (1992). *An Introduction to Philosophy* Calcutta: J.N.Ghose & Sons.
5) Masih, Y.(1990). *A Critical History of Modern Philosophy*, Delhi: Motilal Banarasidasss

৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ মনোবাদ, অভৌতিকতাবাদ আৰু আধ্যাত্মবাদ।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ 'হ'বলৈ' নাইবা 'অস্তিত্ব থাকিবলৈ' কোনো বস্তু আমাৰ উপলব্ধিত ধৰা দিব লাগিব অথবা বস্তুটো জ্ঞাত হ'ব লাগিব।